

І. А. Федькова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЗВИ ТАНЦІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СКЛАДІ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті на основі етимологічного аналізу проаналізовані найуживаніші назви українських народних танців, які становлять ядро хореографічної лексики сучасної української мови.

Ключові слова: танець, хореографічна лексика, етимологічний аналіз, тематичні групи.

Останнім часом у вітчизняному мовознавстві спостерігається тенденція до розгляду й аналізу різноманітних терміносистем, пов'язаних з матеріальною та духовною культурою українців. Вагоме місце серед аналізованих груп займає хореографічна лексика, оскільки танцювальна культура українців сягає сивої давнини, а отже, зберігає та накопичує енергію нації.

Серед сучасних мистецтвознавчих публікацій привертають увагу статті, в яких автори намагаються висвітлити окремі аспекти становлення та розвитку танцювального мистецтва (А.В. Богород, В.М. Волчукова, В. Купленник, С.А. Легка, та ін.). До основних праць, дотично пов'язаних із лексикологічним і лексикографічним описом хореографічної термінології, належать традиційні посібники та підручники з класичного, народного, спортивного танців, де вміщено переліки хореографічних термінів (автори – К.Ю. Василенко, С.О. Васірук, Є.В. Зайцев, А.С. Згурський, Д.І. Шариков та ін.).

Проблемам основних способів номінацій хореографічних термінів, а також власним іменам та їх похідним у термінології хореографічного мистецтва присвятили свої наукові праці В.І. Кажан та Р.П. Калініна [10]. Попри зазначені дослідження, етимологія назв українських народних танців ще не була предметом окремої наукової розвідки.

У нашому дослідженні ми маємо на меті проаналізувати найпоширеніші та найуживаніші назви українських народних танців, які становлять ядро української танцювальної культури.

Назви українських народних танців мають різну мотивацію, часто назва походить від назви пісні або від окремих слів із пісні, яка супроводжувала цей танець. Нижче наведемо приклади.

Горлиця – давній український народний танець і музика до нього [20, т.2, с.132] («Ой дівчина горлиця – До козака горнешся: А козак як орел, Як побачив, так умер»). Назва танцю утворена внаслідок метафоричного переосмислення назви птахи (семантичний спосіб). Подібним чином утворено назви *голуб-голубочок*, *перепілка*, *пташка*, *зайнько*, *зайко*, *равлику-павлику*, *козлик*, *барвінок* [5, с.109-143].

Кривий танець – старовинний український весняний гуртовий танок [20, т.4, с.339] (щодо цього танцю М. Лисенко писав: «...забивають у землю три кілки, щоб з їх вийшло три вугли, беруться за руки, та й кружать біля тих кілків у два ряди» [12, с.45]); пісенний супровід до танцю такий: «А в кривого танцю Та не виведу кінця, Треба його та виводити, Кінця, ладу і знаходити...» [14, с.62-63] або «Кривого танцю йдемо, Кінця му не знайдемо: То в гору, то в долину, То в ружу, то в калину. А ми кривому танцю Не виведемо концю, Бо його

треба вести, Як віночок плести» [25, с.205], отже, назва зумовлена як малюнком танцю, так і пісенним супроводом до нього.

Метелиця – народний танець (український, російський, білоруський), виконуваний у швидкому темпі, із частими змінами фігур та обертаннями [20, т.4, с.688] («Ой гоп, метелиця, Чом старий Друк не жениться? Чом на дудку не грає? Бо вже духу не має» [5, с.68]). Існує й інший варіант цієї пісні: «Ой на дворі метелиця, Чому старий не жениться? Ой ніколи женитися, Бо нікому журитися» [22, с.48]. Як і в кривому танці, назва цього танцю мотивована малюнком. Тема метелиці передана динамікою танцю, швидкою зміною фігур і різноманітними кружляннями, що створює враження заметілі, завірюхи [5, с.19]. Українські *метелиці* «перегукуються» з білоруськими *куделіцями*, які виконувала молодь узимку на посиденьках, вечорницях та гуляннях. У білоруському танці *куделіця* відображені трудові процеси прядіння льону – *куделі*. Хороводи «метелиці» та «куделіці» побудовані на нескладних рухах і різноманітних малюнках по колу, вісіркою, «равликом» [11, с.129].

За аналогією утворилися так звані сюжетні танці, що відтворюють певні трудові процеси: *льон* («Да посіяли дівки льон...»), *гречка* («Гречку сію, горох точку – хлопців люблю, заміж хочу...»), *ковалі* («Полубила коваля, така доля моя...»), *косарі* («Вийшли в поле косарі косить ранком на зорі...»), *мак* («Мак, мак, моя маківочка...»), *шевчики* («Шевчику, кравчику, пошій чобітки...»), *бондар* («На дворі погребець, на погребці бондарець...»), *василиха* («Кажуть люди, що я лиха, а я – Василиха...») [22, с.457-471], а також *дудочка* («Діду, мій дударіку...»), *журавель* («Унадився журавель до бабиних конопель...»), *чабарашка* («...От так у нас чабарашки, Хоть попід стіл, та все в рачки; То на пальцях, то в присядки, То до корчми, то в сусіди...»). У **сюжетних танцях** за допомогою засобів народної хореографії відображено конкретні явища навколишнього життя і природи. Крім того, назва танцю залежить від його змісту. Наприклад, танець «Косарі» дістав таку назву тому, що сюжетом його є трудовий процес косіння. У загальній композиції танців такого типу, тобто в послідовності танцювальних фігур, очевидний логічний і чіткий розвиток сюжетної лінії. Варто зазначити, що назви танців, які походять від назв (або окремих слів) пісень належать до номенклатурних найменувань, тому вони не складають чіткої системну організацію.

Гопак – український народний швидкий танець, одиночний, парний або груповий [20, т.2, с.124]. У минулому був чоловічим танцем, тепер – мішаний, парний та груповий. Вважають, що елементи гопака використовували в бою. Провідна партія – чоловіча. Танцювальні рухи чоловіка – *стрибки*, *присядки*, *дрібушки*; жінки – *дрібушки*, *вихилясники*, *кружіння* [9, с.66]. Щодо походження назви, А.І. Гуменюк зазначає, що назва танцю походить від дієслова гопати (плигати, скакати) [5, с.19], цієї думки дотримується і К.Ю. Василенко: «...назва танцю, вочевидь, походить від оклику «Гоп» під час виконання танцю та дієслова «гопати» [2, с.39]. Етимологічний словник фіксує таке значення вигуку *гop* – (виг.) *гopа-гopашеньки*, *гopати*, *гopкати*, *гopцювати*, *гopак* (танець), *гopи* «стрибки в танці (вдарити в гопи «танцювати»)», *гopки* «стрибки в танці», *стати гopки* «стати дибки» (про коня), *гopка* (жарт.) «дитина»; – рос., бр. *гop* (наслідування звуку при стрибку, танці), п. *hop* (вигук, що спонукає до стрибка; наслідування звуку від удару), ч., слц. *hop* (спонукування до стрибка; наслідування звуку при стрибку), болг. *xop* (наслідування звуку при стрибку, танці) [7, с.561-562]. Назва танцю утворена за допомогою суф. -ок-, від вигуку гop. В українську мову прийшло з польської, а польське *hop* – від нім. *hopp*, *hopp*s безафіксного утворення від *hpfen* «стрибати» [24, т.1, с.438]. У

російській мові «гоп» може означати і «стрибок», і «удар» [6, т.1, с.278; с.375]. Слово «гопаць» білоруською означає «бити долонею» [15, с.118]. Наявність вигуку в основних слов'янських мовних групах робить можливим припущення про його виникнення в період, близький до праслов'янського. Цієї гіпотези дотримується й І.І. Огієнко: «*гоп!* Вигук при стрибанні, а також у танку. Звідси *гопати, гопак, гопкати, гопки, гопля* і ін. З прамови» [13, т.1, с.289].

Похідні слова теж пов'язані з танцем: *гопати* – стрибати й тупати, скачучи або танцюючи; *гопки* – виражає спонукання до скакання, стрибання, тупотіння; *гопки вдарити* – затанцювати із запалом; *гопки витинати* – танцювати, підстрибуючи, притупуючи; *гопцювати* – танцювати, витинати гопки, підскакувати, підстрибувати, *гопля, гопс, гоп-гоп, гопі; гопак, гопачок, гопнути (ся), гопкати, гопцяти, гопкування, гопцювання* [16, с.687]. Незважаючи на те, що слово було поширеним, ні «Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.», ні «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» не фіксують цього значення. Уперше воно зафіксоване в «Словнику української мови» П.П. Білецького-Носенка: «*гопак – род пляски*» (а також його правописний варіант *гопачок – І. Ф.*), дієслово «*гопцювати – плясать с прыжками и прыгать*» [1, с.103]. У значенні «танець» слово *гопак* представлено в «Малорусько-німецькому словнику Є.І. Желехівського», тут же наявні слова *гопати* й *гопцювати* (танцювати) [8, т.1, с.151]. Найповніше семантика цих слів описана в словнику Б. Д. Грінченка: «*гоп!* Подражание звуку от топання при прыжке или пляске; *гопати*. Топать, прыгая или танцую; *гопак*. Род танца. *Гопака вдарити*. А також: «*гопти (вдарити в гопти – танцювать). Поставимо в копи та вдаримо в гопи; гоппки* (выражает скакание, прыгание, топание в танцах). *Та вижнемо жито до самого краю, поставимо в копки та вдаримо в гопки; гопцювамти* (танцювать, плясать, топая). *Ріжуть скрипки і бандури, дівчата гопцюють*» [18, с.309]. Слово *гопак* входить також до синтагматичних відношень: *видирати гопака, вибивати гопака, віддирати гопака, вишварити гопака, ударити (вдарити) гопака, садити гопака*. Залежно від функціонального призначення цього танцю розрізняють *бойовий гопак, бальний гопак, сценічний гопак*.

Похідним утворенням від звуконаслідувального вигуку *гоп* є зоологічна назва *гопачок* павука-скакуна. Павук, полюючи на здобич (муху тощо), скаче їй на спину (латинська назва *Salticus scenicus* букв. стрибун сценічний). Цей приклад, а також усі наведені вище дають підстави вважати припущення щодо походження назви танцю *гопак* від вигуку *гоп* правильним.

Зуб – назва народної пісні й танцю («*Бандура горлиць бриньчала. Сопілка зуба затинала...*») [20, т.3, с.726]. Точної інформації щодо походження назви цього танцю немає. Очевидно, назва танцю походить або від пісні («*Ой у полі, полі коршомка стояла, Ох вей, мамуню, зуб, зуб, ну, ну, ну, Коршомка стояла*»), або (що ймовірніше) від «зубівки» – різновиду сопілки [7, т.3, с.726], оскільки первісно танець виконували в супроводі сопілки.

Козачок – веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва [20, т.4, с.211]. Походження назви цього танцю пов'язане з життям воїнів-козаків, його побутування стосується далекого минулого [5, с.21]. Це власне українське слово, утворене від *козак* за допомогою суфікса *-ок-* (із чергуванням приголосного звука). Козак в Україні XV-XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників [7, т.2, с.495]. К.Ю. Василенко наводить ще одну версію походження назви танцю від слова «козачок»: хлопчик на побігеньках у багатого

козака, пана, що зобов'язаний набити тютюном люльку, принести келих вина, відремонтувати взуття та ін. [2, с.42].

У виданні «Словарь малорусской старины» (1808 р.) описано найрізноманітніші версії етимології слова «козак» (від коси, кози, мухи кусаки тощо), проте автор підсумовує, що це пряме запозичення з турецької й тагарської [17, с.13-14]. Варто зазначити, що серед істориків, етнографів, лінгвістів полеміка стосовно окресленого поняття триває й досі, що, однак, не є предметом нашого дослідження. У значенні танець слово козак зафіксоване в словнику Б.Д. Грінченка, де подано такий приклад: «*Парубки... розганяли дівчат як полхливих лебедів і починали козака*» [18, т.2, с.264]. У словнику російської мови М.М. Яновського запропоноване значення: «*козак, козачок* – национальный малороссийский танец» [27, с.255].

Коломийка – українська народна пісенька на зразок частівки; український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло [3, с.556]. Розрізняють *коломийку-танець*, *коломийку-інструментальну п'єсу*, *коломийку-пісню*. Рос. *коломийка*, білор. *каламыйка* – «українська народна пісенька», польське *kolomyjka*, чеське, словацьке *kolomyjka* – «гуцульський масовий танець» похідні утворення від назви міста Коломия, біля якого виникли й дістали найбільше поширення такі пісня і танець [7, т.2, с.519]. Назва утворена за допомогою суфікса *-к-*. Дослідник гуцульських танців Р.П. Гарасимчук називає багатьох етнографів і фольклористів, які описували танець коломийку: В. Гнатюк «Причинки до пізнання Гуцульщини», Г.А. де Воллан «Угро-руське і Гомельське народніє песни...», Б. Кобилянський «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття», В. Шухевич «Гуцульщина», D.J. Wahylewicz «Nuculowe, obywatele wychodnjho pohoj Karpatskeho» та багато інших [4, т.1, с.65]. Посилена увага дослідників свідчить про популярність цього танцю не тільки серед українців, а й серед представників інших народів.

Практика називання танців від назви місцевості або етносів досить поширена в національній танцювальній культурі (*гуцулка* (від назви гуцулів – українців із гірських районів західних областей України), *березунка* (від назви с. Березово Хустського р-ну Закарпатської обл.), *буковинка* (Буковина – історико-географічна область України), *вихрівка* (с. Вихрівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.), *ворохтянка* (сміт. Ворохта Івано-Франківської обл.), *лючинка* (с. Люча Косівського району Івано-Франківської області), *микуличинка* (с. Микуличин Яремчанського р-ну Івано-Франківської обл.), *подолівка* (Поділля – історико-географічна область України), *путилянка* (*путилівка*) (с. Путила Чернівецької обл.), *санжарівка* (*санджарівка*, *санжарка*) (с. Старі (Нові) Санжари Полтавської обл.), *яворівка* (с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.)) та ін. Акт найменування того чи того хореографічного поняття від власного імені закріплюється в його дефініції, в якій уміщується певна країнознавча й культурологічна інформація про нього [10, с.59].

Тропак – український народний танець, за характером виконання близький до гопака. *Вибивати* (*бити, садити, утинати і т. ін.*) *тропака* – танцювати тропака завзято, з запалом [20, т.10, с.283]. Імовірно, походить від *троп* «кінська рись з підскакуванням», *тропін* «галас, крик, гудіння, грім, брязкіт, тупіт», *тропати* «тупати, притупувати, бігти риссю, танцювати тропака». Існують спільнокореневі назви танців: *тропачок*, *тропота*, *тропотянка*. У буковинських гвірках досі збережене дієслово *тро'пати* у значенні: 1) тупати ногами; 2) танцювати («*Старий, старий, а ші тропає*») [19, с.554]. Пісенна творчість теж фіксує це слово: «*Я танцюю, тропочу, За старого не хочу, А молодий не бере, Най го біда*

роздере» [22, с.492]. Також у мистецьких працях описано танцювальні рухи під назвами *тропачок*, *тропіток*, *тропітка*. Крім того, у деяких сусідніх народів існують танці, які у своїх назвах містять один і той же корінь: болгарський народний танець *тропанка*, російський танець *трепак*. Це пояснюється спільним коренем троп- зі значенням «ступати, топтати; ходити дрібними кроками», який наявний у багатьох споріднених мовах. В українській мові назва утворена за допомогою додавання суфікса *-ак-* до основи *троп-* (пор. *гопак*, *гоцак*, *цупак*).

Хоровод – поширений старовинний, переважно слов'янський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; танок // учасники такого або подібного танцю [20, т.11, с.127]. Хороводи часто відображають трудові процеси, які трапляються в побуті [21, с.43]. Рос. хоровод, чеськ. *chogovod* (від слів *chog* (гр. танок) і *води*-ти) [13, т.4, с.452]. Правописним варіантом є *коровод*, це слово походить із польської мови, «вживають його тільки в Галичині, але й звідти його вже усувають» [13, т.2, с.268]. І.І. Огієнко зазначав, що слово утворене шляхом контамінації (гр. *choros* – круговий танок із піснями) + *вод* (від слова «водити»), стверджуючи: «Хоч колись не було в нас того новотвору, яким є слово «хоровод», але хороводи в нас, – так як і в греків, – були споконвіку. Як і в греків, так і в нас, вони походять з дохристиянських релігійних обрядів. Наші давні хороводи найкраще збереглися в наших горах Карпатах, – це гагілки (їх також «гаївками» називають)» [13, т.2, с.268]. Припускається давніша форма *коловод*, що пояснює початкове *к* в деяких мовах, діалектах та старих текстах [7, т.12, с.202]. Зі значенням хоровод («*Reigen, Reigentanz*») зафіксоване в словнику С.І. Желехівського, де також є дієслово *хороводити* [8, с.1044]. До цього функціонувала лексема *танок*, саме *танок* (у значенні *хоровод*) зафіксоване в словнику Б.Д. Грінченка [18, т.4, с.246].

Отже, українська хореографічна лексика містить безліч номенклатурних найменувань на позначення танців. Ці лексеми зафіксовані в різноманітних лексикографічних працях, активно функціонують у вжитку. Перспективним у наступних наукових розвідках буде дослідження назв українських народних танців іншомовного походження, встановлення мови-джерела, а також з'ясування шляхів запозичень того чи того номена.

Список використаних джерел:

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підготував до видання В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.
2. Василенко К.Ю. Український народний танець : підручник / К.Ю. Василенко. – К. : ППК ПК, 1997. – 282 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат / Р. Гарасимчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. – Кн. 1: Гуцульські танці. – 607 с.; Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. – 320 с.
5. Гуменюк А. Українські народні танці / А. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1969. – 616 с.
6. Даль К. Толковий словарь живого великорусского языка / К. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 1. – 278 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 2006.
8. Желехівський С. Малорусько-німецький словарь / С. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1-2.
9. Зотов В.М. Словник культурологічних термінів : навч. посіб. / В.М. Зотов, А.В. Клімачова, В.О. Таран. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 264 с.

10. Кажан В.І. Власні імена та їх похідні в термінології хореографічного мистецтва / В.І. Кажан, Р.П. Калініна // Філологічні студії; Наук. вісн. Криворізького нац. ун-ту : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг : КНУ, 2012. – Вип. 8. – С. 57-67.
11. Легка І.П. Інтеграція українського народного танцю у світовому хореографічному мистецтві / І.П. Легка // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 21. – С. 126-132.
12. Лисенко М. Молодоші. Збірка танків та веснянок. Збірка народних пісень у хоровому розкладі / М. Лисенко. – К. : Муз. Україна, 1990.
13. Митрополит Лларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови; у 4 т. / Митрополит Лларіон. – Вінніпег, 1982. – Т. 1. – 1979. – 365 с.; Т. 2. – 1982. – 399 с.; Т. 3. – 1988. – 415 с.; Т. 4. – 1994. – 557 с.
14. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу : [записи з голосу Л. Українки, М. Лисенка та К. Квітки / упоряд. і примітки О.І. Дея та С.Й. Грици]. – К. : Муз. Україна, 1971. – 436 с.
15. Носович И. Словарь белорусскаго наречія / И. Носович. – СПб., 1870. – 512 с.
16. Рудницький Я.Б. Етимологічний словник української мови / Я.Б. Рудницький. – Вінніпег : Українська вільна академія наук – УВАН, 1962-1972.
17. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским / [вид., передм. і примітки О. Лазаревського]. – К., 1894. – 36 с.
18. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1. – 309 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 506 с.; Т. 4. – 563 с.
19. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
20. Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1975-1980. – Т. 6. – 832 с.; Т. 7 – 723 с.; Т. 8 – 927 с.; Т. 9 – 916 с.; Т. 10 – 658 с.; Т. 11. – 699 с.
21. Смирнов И.В. Работа балетмейстера над хореографическим произведением : учеб. пособ. / И.В. Смирнов. – М. : Заочный народный ун-т искусств, 1979. – 70 с.
22. Танцювальні пісні / упоряд. : О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1970. – 802 с.
23. Українські народні танці / упоряд. А.І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1969. – 616 с.
24. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогрес, 1987. – Т. 4. – 864 с.
25. Черепанова С.О. Філософія родознавства / С.О. Черепанова ; передм. В.Г. Скотного. – К. : Т-во Знання, КОО, 2007. – 460 с. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н.М. Шанский, В.В. Иванов, Т.В. Шанская. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.
26. Яновский Н. Новый словотолкователь, расположенный по алфавиту / Н. Яновский. – СПб., 1803-1806. – Ч. 2. – 255 с.

In the modern native linguistics there is a tendency to review and analyze various terminological systems of material and spiritual culture of Ukrainian. The very important place among the analyzed groups the choreographic vocabulary is taken because the Ukrainian dance culture reaches antiquity, and thus saves and accumulates the energy of nation. Using the etymological analysis the most common names of Ukrainian folk dances are analyzed. The names of Ukrainian folk dances have different motivation. Very often it comes from the name of the song or some words of the song that accompanied the dance. Also in local dance culture prevalent the practice of giving names of dances from different areas or ethnic groups.

Key words: dance, choreographic vocabulary, etymological analysis, thematic groups.

Отримано: 13.02.2015 р.